

Juryrapport Spinozalens 2021-2022

De Spinozalens 2021-2022 staat in het teken van het thema ‘gezondheid, risico en samenleving’. Om tot een historische én actuele denker te komen kwam de jury in het voorjaar van 2021 vier keer bijeen in een digitale vergadering. Na rijp beraad stelt ze Michel Foucault en Martha Nussbaum als laureaten voor aan het bestuur van de Stichting Internationale Spinozaprijs en licht hun voordracht hieronder toe.

Historische denker: Michel Foucault (1926-1984)

Het werk van Michel Foucault (1926-1984) is bij uitstek geschikt om het denken over gezondheid in een kritisch perspectief te plaatsen. Foucault is telg uit een artsenfamilie, maar verlegt als student zijn aandacht van de geneeskunde naar de filosofie. Toch blijft gezondheid(szorg) een centraal thema in zijn oeuvre. In de laatste jaren van zijn leven besteedt hij ook veel aandacht aan zelfzorg en laat hij zich hierbij inspireren door antieke denkers.

Al aan het begin van de corona-crisis drongen de analyses van Foucault zich op. Onder andere omdat hij geschreven heeft over eerdere epidemieën zoals de pest en de pokken, en de quarantaines, hygiëne, vaccinaties en bevolkingspolitiek die daarvan het gevolg waren. Centrale begrippen in zijn oeuvre zijn biopolitiek, normaliteit en surveillance, die meer dan ooit actueel zijn.

De meeste juryleden hebben destijds - bij het verschijnen van Foucaults boeken – zijn werk als *mind blowing* ervaren. Tegelijk constateert de jury dat zijn epigonen zich vaak te makkelijk op zijn werk beroepen om hun (provocerende) stellingen kracht bij te zetten. Het wordt dus een uitdaging om zijn oeuvre op een verantwoorde manier voor het voetlicht te brengen.

Biopolitiek

In *De geschiedenis van de seksualiteit - I* (1975) beschrijft Foucault hoe gezondheid zich geleidelijk ontwikkelt tot politiek domein, een terrein waar macht over leven en welzijn wordt uitgeoefend. Elk meten is volgens hem een weten en elk weten is macht, of in de woorden van Foucault ‘biopolitiek’. In latere historische studies heeft hij dit begrip nog verder uitgewerkt.

Vertaald naar ons corona dashboard: de praktijk waarin dagelijks op een vast tijdstip cijfers worden gepubliceerd over besmettingsaantallen, ziekenhuis- en ic-bezettingen en een R-waarde, zijn bij uitstek een illustratie van biopolitiek: meten om het gedrag van de bevolking te beheren. Bij Foucault begint de kritische blik bij het vaststellen *wat* je meet en wat je dagelijks publiceert - en dus ook wat je als risico beschouwt, en wilt beheren en beheersen. De uitdaging zal zijn om dit begrip aan de orde te laten komen in het educatief materiaal van de Stichting Internationale Spinozaprijs, zonder dat het een voedingsbodemploeg wordt voor complottheorieën.

Normaliteit

Foucault besteedde in *Geschiedenis van de waanzin* (1972) en latere werken veel aandacht aan het begrip ‘normaliteit’. Wie bepaalt wat normaal is? Vroeger draaide het daarbij vooral

om culturele waarden, die onder meer door religie werden bepaald. Tegenwoordig zijn het vooral wetenschappers en deskundigen die normaliteit definiëren.

Denk aan de huidige geestelijke gezondheidszorg die vaak pas behandelt - en vergoedt - als er geïnclassificeerd is, als er een passend label uit de DSM voor iemand gevonden is. Gaan we daarmee de werkelijke vraag naar ziek en gezond niet uit de weg?

Foucault was zeer kritisch op het (fysiek) wegstoppen van psychiatrische instellingen en hun bewoners aan de randen van de samenleving - maar het keren van die tendens door de instellingen te sluiten brengt weer nieuwe dilemma's van beheer en normaliteit met zich mee.

Aan de hand van Foucault zouden we onszelf - als persoon en als samenleving - kunnen afvragen: Hoeveel niet-normaliteit kunnen wij aan?

Bij jongeren speelt normaliteit een grote rol in hun dagelijks leven. Zij zullen zich zonder meer aangesproken voelen door de kritische toelichting op dit begrip uit Foucaults oeuvre, ook als het om seksualiteit gaat. In *De geschiedenis van de seksualiteit* laat hij zien dat seksualiteit pas sinds de moderniteit een rol speelt in de definitie van menselijke identiteit en het onderscheid tussen normale en abnormale gender-identiteiten.

Surveillance en bestuur

Ook Foucaults ideeën over surveillance zijn uitermate actueel. In deze fase van de pandemie kunnen die een belangrijke rol spelen in de discussie over corona-apps, testen en vaccinatiebewijzen. Daarin worden we niet alleen de gaten gehouden door de staat of door Google. De staat heeft de behoefte om in de gaten te houden ook aan de burgers uitbesteed. Geen efficiëntere controle dan zelfcontrole.

In zijn latere werk koppelt Foucault zelfcontrole aan de Grieks-Romeinse notie van zelfzorg. Ook dat is een vorm van biopolitiek: overheden besturen aan de hand van zelfsturing door een beroep te doen op gedeelde normen en waarden.

Voor jongeren is surveillance nog om een andere reden relevant. Google registreert namelijk al hun online activiteiten, en Zoom of Teams houdt hen in de gaten tijdens tentamens of examens.*

Actuele denker: Martha Nussbaum (1947)

Martha Nussbaum is een origineel, eminent denker die in haar oeuvre een breed palet aan thema's bespreekt met grote relevantie voor de publieke discussie over (gezondheid)zorg en de (mondiale) verdelingsvraagstukken die daarmee gepaard gaan. In haar oeuvre beroept ze zich zowel op Westerse als Oosterse bronnen en besteedt ze aandacht aan de tegenstellingen tussen Noord en Zuid. Hierdoor inspireert ze zeer uiteenlopende doelgroepen.

Twee boeken springen daarbij in het oog. *Creating Capabilities The human development approach (2011)* is van groot belang vanwege de substantiële theorie over sociale rechtvaardigheid die Nussbaum daarin beschrijft. Die past uitstekend bij de complexe problemen waarmee de globalisering in het algemeen en de pandemie in het bijzonder ons opzadelt. Minstens even belangrijk is haar eerdere boek *The Fragility of Goodness*

(1986, herziene editie 2001), mede omdat dit boek recht doet aan de kwetsbaarheid en onmacht die met die complexe vraagstukken gepaard gaan.

The Fragility of Goodness

Om met Martha Nussbaum zelf te spreken: *'Fragility is, above all, a book about disaster, and the ways in which ethical thought comes to term with disaster.'*

The Fragility of Goodness is een prachtig, praktisch-filosofisch werk, waarin Nussbaum overtuigend betoogt waarom het menselijk leven complex is en allerlei conflicterende waarden omvat, die volstrekt onvergelykbaar kunnen zijn. Daarmee zet ze zich af tegen Kantianen en utilisten die in haar ogen te rigide in elke situatie het juiste antwoord denken te kunnen berekenen. Aan de hand van klassieke filosofen - vooral Plato en Aristoteles - en tragedieschrijvers biedt ze de lezer een handreiking om met de wisselvalligheid en onzekerheid van het menselijk leven om te gaan.

De coronacrisis heeft ons in alle hevigheid geconfronteerd met onze kwetsbaarheid en onmacht. We zijn ons pijnlijk bewust geworden van de dreiging van catastrofes, en de niet-maakbaarheid van het leven.

Nussbaum was met *'Fragility'* een van de eersten die binnen de moraalfilosofie opnieuw aandacht gaf aan de noties van kwetsbaarheid en toeval, kernthema's uit de Griekse filosofie. Sommige fundamentele waarden zoals vriendschap of burgerschap stellen mensen bloot aan risico's, omdat ze ons kwetsbaar maken voor het lot of voor verlies. Bovendien kunnen waardenconflicten ervoor zorgen dat mensen niet alles kunnen doen waaraan ze zich gecommitteerd hebben. Ook dat maakt hen kwetsbaar. Denk bijvoorbeeld aan het nastreven van immuniteit of andere pogingen om het toeval uit ons leven te bannen. Die pogingen zorgen ervoor dat authentieke menselijke waarden uit het leven verdwijnen. Een onkwetsbaar leven is ook een verarmd leven.

Overigens geeft Nussbaum met haar interpretatie van de tragedieschrijvers ook een kritische kijk op kwetsbaarheid. Is het lijden altijd onontkoombaar of soms ook het gevolg van kwaadaardigheid, harteloosheid of dwaasheid? En waar ligt de grens tussen die twee? Met de tragedies in de hand roept Nussbaum op tot zelfonderzoek en verandering, daar waar berusting niet geëigend is.

Creating Capabilities

Dit boek beschrijft de *capability approach* die Nussbaum samen met Amartya Sen ontwikkelde. Vergeleken met *The Fragility of Goodness* is het een politiek geladen boek, waarin ze oproept om anders naar de (economische) ontwikkeling van landen te kijken. We moeten ons niet meer richten op nauwe economische parameters zoals het Bruto Nationaal Product, maar op de vraag welke mogelijkheden open staan voor mensen. Armoede wordt daarmee heel anders gedefinieerd dan in een louter economische benadering, namelijk als het ontberen van deze (fundamentele) mogelijkheden.

Het boek biedt behalve een substantiële theorie van sociale rechtvaardigheid, ook een concrete lijst van essentiële mogelijkheden (*central capabilities*) zoals leven, gezondheid en lichamelijke integriteit die een land zou moeten nastreven. De focus ligt daarbij op keuze en vrijheid voor het individu. Een samenleving dient haar burgers mogelijkheden of substantiële vrijheden te bieden, maar het is aan hen de keuze om die al dan niet op te pakken.

Bestaande Covid-maatregelen zouden aan de hand van genoemde lijst beoordeeld kunnen worden. Hoe paternalistisch mag een overheid optreden om de gezondheid van mensen (en

de samenleving) te beschermen? Hoeveel ruimte is er tijdens een pandemie voor individuele verantwoordelijkheid als de gevolgen van ongewenste individuele keuzes heel ver kunnen reiken? Nussbaum is heel duidelijk als het om gezondheid gaat: ze schrijft grote waarde toe aan vrije keuze en wijst paternalistisch beleid af. Maar geldt dat ook in een pandemie? Behalve op *central capabilities* legt ze grote nadruk op sociale interactie (*affiliation*) en onderwijs, verbeelding, creativiteit en kunsten. Precies de zaken die door lock-downs ernstig worden beperkt. In hoeverre rechtvaardigt een pandemie het inperken van deze *central capabilities*? (In andere boeken zoals *Upheavals of Thought* (2001) benadrukt Nussbaum het belang van kunst (Mahler!) en emoties als bakens voor wat echt waardevol is voor de mens.) Legt de pandemie wellicht bloot dat de *capability approach* met de nadruk op individuele vrijheid geen antwoord kan geven op vragen die de gemeenschap aangaan en dus voorbijgaan aan het individu?

*Recentelijk is er discussie ontstaan over het persoonlijk leven van Foucault. De jury kan en wil zich daarin niet mengen, en stelt nadrukkelijk zijn ideeën en niet de persoon te willen eren.

6 september 2021, prof.dr. Jet Bussemaker (voorzitter), prof.dr. Martine de Vries, prof.dr. Erik Schokkaert, prof.dr. Rudi Laermans en dr. Sabra Dahhan